

یازده سپتامبر در آینه رسانه‌ها

مصطفی مهرآئین

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی - تربیت مدرس

نوشتاری، گفتاری یا تصویری، ضبط شده و با انتقال یافتن به سوی دیگرانی که در زمان و محل وقوع آن رویداد حضور فیزیکی ندارند، عمومی شود. بدین ترتیب، تحول رسانه‌ها به اشکال تازه‌ای «عمومیت رسانه‌ای»، که نقشی بیش از پیش مهم در جهان مدرن اختیار کرده، فرصت ظهور داده است.^۱

یکی از پیامدهای طبیعی این امر، سرعت بخشیدن به شکل‌گیری فرآیند «نظارت دقیق جهانی» است. کنش‌های انسانی در همه جای جهان، مرئی و رؤیت‌پذیر شده‌اند. فرآیند «نظارت دقیق جهانی» بیانگر اسلوب و شیوه‌ی رؤیت‌پذیری و مرئی شدن پدیده‌هاست که توسط نظام جهانی ارتباطات به وجود آمده است. این نظام، گیرندگان را قادر به دیدن افراد، رویدادها و حوادثی می‌کند که در دیگر نقاط جهان واقع شده‌اند. نظام جهانی ارتباطات، مشاهده، فهم و تحلیلی پدیده‌های اجتماعی و انسانی را از قید زمان و مکان آزاد نموده است.^۲

کتاب «روزی که جهان دگرگون شد» مجموعه‌ای است از تحلیل‌های مطبوعاتی، مصاحبه‌ها و گزارش‌های خبری و همچنین تصاویر خبری و سخنان برخی از مقامات سیاسی درباره‌ی حادثه یازده سپتامبر که توسط آقای محمود طلوعی گردآوری و ترجمه شده و در سال ۱۳۸۰ در ۳۰۰۰ نسخه از سوی انتشارات دستان به چاپ رسیده است. کتاب دارای یک مقدمه کوتاه، هشت فصل و نه ضمیمه است که هر یک در واقع گونه‌ای تحلیل مطبوعاتی، مصاحبه مطبوعاتی و یا گزارش خبری هستند. نگارش مقدمه‌ی بالا در باب کتاب حاضر از آن روست که کتاب در حقیقت چیزی جز

۱- مقدمه

در تمایز بخشی جهان معاصر از جهان گذشته، می‌توان بر مؤلفه‌ها، عناصر و ویژگی‌های متفاوت بسیاری تأکید گذاشت. از جمله وجوه متمایز جهان امروز از دنیای دیروز - که به عقیده برخی از متفکران علوم اجتماعی در نظریه جامعه‌شناسی کلاسیک به آن توجهی نشده است - ظهور «عمومیت رسانه‌ای» یا شکل‌گیری «عامه‌ی بی‌مکان» در مقابل «عمومیت سنتی در شکل هم‌حضور» دنیای گذشته است. در گذشته، عمومی بودن افراد و رویدادها بسته به سهم بودن آنها در یک محل واحد بود. یک رویداد هنگامی به صورت رویداد عمومی در می‌آمد که در برابر جمعی از افرادی که در وقوعش حضور داشتند، به اجرا در می‌آمد. این گونه‌ی سنتی عمومیت به واسطه غنای اشارات نمادین که خصیصه‌ی تعامل رودوست، حاصل آمده و شکل گرفته بود. این عمومیتی بود که هم صدا و هم سیما، هم نمود تصویری و هم کلام گفتاری را شامل می‌شد؛ رویداد عمومی حادثه‌ای تماشایی بود که برای افراد به نسبت اندکی که به صورت اتفاقی به هنگام وقوعش حضور داشتند، به طریقی قابل دیدن، شنیدن، و شاید حتی بوییدن یا حس کردن بود.^۱

تحول رسانه‌ها اشکال تازه‌ای از عمومیت آفریده که کاملاً متفاوت با عمومیت هم‌حضور است. ویژگی بنیادین این اشکال تازه چنان است که با گستره‌ی پر دامنه‌ای که رسانه‌ها میسر ساخته‌اند، عمومیت افراد، کنش‌ها و رویدادها، دیگر بسته به سهم شدن در محلی واحد نیست. هر کنش یا رویدادی می‌تواند از طریق دستیابی به صورت

روزی که جهان دگرگون شد

محمود طلوعی

انتشارات دستان

۱۳۸۰، ۳۰۰۰ نسخه

تعطیلی شش روزه
بورس نیویورک،
وارد آمدن زیان‌های بسیار
بر شرکت‌های هواپیمایی و
صنعت جهانگردی، کاهش فروش
صنایع اتومبیل‌سازی، نساجی و
تولید پوشاک، تنزل قیمت نفت و
تداوم رکود اقتصاد جهانی از جمله
پیامدهای واقعه یازده سپتامبر
بر اقتصاد امریکا و
جهان است

کشته‌شدگان واقعی، هواپیماربایان، سلسله مراتب رابطه میان هواپیما ربایان، میزان سوخت هواپیماها، علل ریزش برج‌های مرکز تجارت جهانی و... تمامی آن چیزی است که در این صفحات بیان می‌شود.

فصل دوم با عنوان «آمریکا در وحشت» (صص ۴۶-۲۹) در پی نشان دادن آثار و تبعات روحی و روانی حادثه یازده سپتامبر در آمریکا است: «آثار، خسارات مالی و تلفات جانی واقعه‌ی روز ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ در آمریکا، در مقایسه با آثار و تبعات روانی این فاجعه ناچیز به نظر می‌رسد. آمریکاییان در روز ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ وحشتی را تجربه کردند که در تمام طول تاریخ حیات این کشور آن را به یاد نمی‌آورند.» (ص ۳۰) نویسنده پس از بیان این نکته که احساس وحشت منحصر به شهروندان عادی آمریکا نبوده و تمامی ارکان حکومت آمریکا از شخص رئیس‌جمهور تا ژنرال‌ها و غول‌های اقتصادی ثروتمند این کشور را در بر گرفت (صص ۲۸-۳۲) به مقایسه آثار و تبعات روانی حادثه ۱۱ سپتامبر با جنگ ویتنام، می‌پردازد و بر آن است که اگر بعد از جنگ ویتنام، آمریکاییان به «عارضه ویتنام» یا «سندرم ویتنام» (ص ۳۸) دچار شدند، پس از حادثه یازده سپتامبر نیز «عارضه ۱۱ سپتامبر» با علائمی از قبیل احساس ترس، اضطراب، درماندگی، تحقیر و افسردگی، آمریکاییان را فراگرفته است. (صص ۴۶-۳۹)

نویسنده در فصل سوم اثر خود با عنوان روشنگر «دشمن کیست؟ میدان جنگ کجاست؟» (صص ۴۶-۴۷) پس از بیان برخی تحلیل‌ها در

تألیف، فاقد هرگونه ویژگی خاص است. همان‌گونه که گفتیم تنها وجه بارز کتاب آن است که ساختار آن مبتنی بر تحلیل‌های مطبوعاتی و رسانه‌ای شکل یافته است و می‌تواند بیانگر نقش رسانه‌ها و مطبوعات در «عمومی کردن» یک حادثه باشد.

۲- مروری بر محتوای کتاب

فصل نخست کتاب با عنوان «روز واقعه» (صص ۲۷-۱۳) چیزی جز شرح آنچه در روز یازده سپتامبر اتفاق افتاد، نیست. ساعت آغاز ماجرا، محل حادثه، نوع هواپیماها، تعداد مسافران و در نتیجه

مجموعه‌ای از واکنش‌های اولیه رسانه‌ای یا مطبوعاتی به حادثه یازده سپتامبر نیست. کتاب به خوبی به بیان نقش تحلیل‌گران مطبوعاتی و رسانه‌ای در رخنه کردن به زوایای پنهان یک حادثه، شناسایی عاملان آن، ارائه تحلیل‌های متفاوت درباره چرایی وقوع و پیامدهای احتمالی آن، و در کل «عمومی کردن رسانه‌ای» آن می‌پردازد. گفتنی است که کتاب فاقد هرگونه بحث نظری و روش خاص تحلیل بوده و عمدتاً در سطح حرکت می‌کند. از این روست که کتاب در مقایسه با دیگر آثار موجود در این زمینه (اعم از ترجمه یا

مورد عاملان این حادثه، به بررسی زندگی و سرنوشت آسامه بن لادن و گروه تحت فرمان وی یعنی «القاعده» به عنوان محتمل‌ترین عاملان این حادثه می‌پردازد. دولت اسرائیل، ناراضیان برگشته از جنگ ویتنام، ارتش سرخ ژاپن و گروه القاعده، هریک بنا به دلایلی، به عنوان عاملان این حادثه مطرح گردیدند (صص ۴۹-۴۸)، اما «در پنجمین روز حادثه، رئیس‌جمهور، وزیر دادگستری و وزیر امور خارجه آمریکا رسماً اعلام کردند که شواهد محکم و غیر قابل انکاری درباره‌ی سازماندهی عملیات تروریستی ۱۱ سپتامبر از طرف «آسامه بن لادن» و گروه «القاعده» که تحت رهبری او فعالیت می‌کند به دست آمده است» (ص ۴۹). نویسنده در ادامه این فصل به بررسی زندگی آسامه بن لادن، چگونگی شکل‌گیری فعالیت‌های تروریستی وی و همچنین شکل‌گیری گروه القاعده می‌پردازد. (صص ۶۴-۴۹)

در فصل کوتاه چهارم (صص ۷۲-۶۵) نویسنده به شرح و توضیح پیامدهای اقتصادی ناشی از حادثه یازده سپتامبر پرداخته و مهم‌ترین تأثیرات اقتصادی آن بر اقتصاد آمریکا و جهان را چنین می‌داند:

- ۱- تعطیلی شش روزه بورس نیویورک به عنوان نبض اقتصاد جهانی (ص ۶۵)،
- ۲- تداوم رکود اقتصاد جهانی موجود (صص ۶۶)،
- ۳- پایین آمدن نرخ رشد اقتصاد جهانی (ص ۶۸)،
- ۴- وارد آمدن زیان‌های بسیار بر شرکت‌های هواپیمایی، صنعت جهانگردی و رشته‌های وابسته به آن مانند هتلداری (ص ۶۸)،
- ۵- کاهش فروش صنایع اتومبیل‌سازی، نساجی و تولید پوشاک (ص ۷۲)،
- ۶- تنزل قیمت نفت به دلیل کاهش واردات نفت از سوی کشورهای بزرگ (ص ۷۲) و
- ۷- رکود اقتصادی کشورهای صادرکننده نفت. (ص ۷۲)

عنوان فصل پنجم کتاب «پیامدهای سیاسی واقعه‌ی ۱۱ سپتامبر» است. نویسنده در توضیح هدف این فصل می‌نویسد: «نخستین پیامد واقعه ۱۱ سپتامبر تهاجم نظامی به افغانستان است... آنچه در این فصل مورد بحث قرار خواهد گرفت پیامدهای سیاسی تهاجم نظامی به افغانستان و ترکیب آینده‌ی حکومت افغانستان پس از سقوط طالبان و تأثیر آن بر کشورهای منطقه به خصوص ایران است.» (ص ۷۳) نویسنده، محمدظاهر شاه پادشاه سابق افغانستان را نخستین گزینه مورد حمایت دولت آمریکا دانسته و در پی بررسی نقش محمدظاهرشاه در نظام سیاسی آینده افغانستان

است، اما پیش از آن در صفحات ۷۴ الی ۸۳ کتاب به بررسی مختصر تاریخ گذشته افغانستان و ترکیب قومیت‌های مختلف آن می‌پردازد. وی در ادامه دلایل حمایت دولت‌های آمریکا و انگلیس از محمدظاهر شاه و واکنش احتمالی گروه‌های متفاوت افغان و دولت‌های ایران، عربستان، پاکستان، تاجیکستان و ازبکستان به این مسأله را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. نویسنده در صفحات پایانی این فصل (صص ۹۷-۹۴)، یکی دیگر از مهم‌ترین پیامدهای سیاسی حادثه یازده سپتامبر را تأثیر مستقیم آن بر بحران روابط اعراب و اسرائیل دانسته و به تحلیل آن می‌پردازد.

بررسی اهداف کوتاه مدت و درازمدت آمریکا در افغانستان موضوع فصل ششم کتاب با عنوان «آمریکا تا کجا پیش خواهد رفت؟» (صص ۱۱۵-۹۹) است. به اعتقاد نویسنده، آمریکا در مسأله افغانستان اهدافی فراتر از مبارزه با تروریسم را دنبال می‌کند که ممتازترین آنها عبارت‌اند از:

- ۱- ایجاد یک پایگاه مطمئن در منطقه حساس حائل بین کشورهای آسیای مرکزی، هند، پاکستان، چین و ایران.
- ۲- بهره‌برداری از منابع معدنی دست نخورده‌ی افغانستان.
- ۳- انتقال نفت دریای خزر از مسیر افغانستان.
- ۴- مقدمه‌چینی و زمینه‌سازی برای اجرای «استراتژی کلان» آمریکا که هدفی جز تثبیت سلطه و اقتدار آمریکا در سیاست جهانی را دنبال نمی‌کند. در فصل هفتم کتاب، «نگاه تازه به جهان»، (صص ۱۳۴-۱۱۷) نویسنده کتاب با اشاره به موضوعات و مسائل پراکنده و متفاوتی همچون نظریه برخورد تمدن‌ها، نظریه گفت‌وگوی تمدن‌ها، دیدگاه نویسنده و مورخ آمریکایی «آرتور شلسینجر» درباره جنگ در افغانستان و نظر اندیشمندان عرب‌تباری چون ادوارد سعید و فرید ذکریا درباره‌ی دوگانگی‌های موجود در سیاست مبارزه با تروریسم آمریکا، سعی در نشان دادن نادرستی و ناتوانی سیاست‌های آمریکا در مبارزه با تروریسم دارد و می‌کوشد دلایل و علل مهم‌تر شکل‌گیری پدیده‌ی تروریسم را برجسته سازد. نویسنده مهم‌ترین دلایل شکل‌گیری تروریسم را چنین می‌داند:

- ۱- سیاست نادرست آمریکا در منطقه خاورمیانه اعم از حمایت بی‌دریغ آمریکا از اسرائیل و تقویت زمامداران فاسد و خودکامه در منطقه.
- ۲- ایجاد شکاف و فاصله میان کشورهای پیشرفته شمال و ممالک فقیر جنوبی در جهان و به وجود آمدن احساس حقارت و به تبع آن انتقامجویی و حسادت در مردم کشورهای جنوبی.
- ۳- شکاف و اختلاف طبقاتی موجود در

کشورهای پیشرفته صنعتی که موجب شکل‌گیری گروه‌های ناراضی تروریستی شده است.

۴- شکل‌گیری پدیده‌ی «جهانی شدن».

۵- فروپاشی شوروی و دنیای کمونیسم و رانده شدن طرفداران ایده‌های ضدغربی و ضد آمریکایی کمونیست به سوی فعالیت‌های تروریستی.

در فصل پایانی کتاب با عنوان «ایران و پیامدهای عملیات تروریستی در آمریکا» (صص ۱۵۳-۱۳۵)، نویسنده به شرح و توصیف واکنش‌ها و سخنان مقامات سیاسی ایران، انگلیس و آمریکا درباره‌ی حادثه یازده سپتامبر و سیاست مبارزه با تروریسم بسنده کرده و هیچ نکته خاصی را مطرح نمی‌سازد.

نقل مستقیم گزینه مطالب مطبوعات جهان (نیوزویک آمریکا، اکسپرس فرانسه، ساندی تایمز انگلستان، تایم آمریکا، فیگارو فرانسه، لوموند فرانسه، لیبراسیون فرانسه و...) درباره‌ی پیامدهای واقعه‌ی ۱۱ سپتامبر، تأثیر آن بر روابط ایران و آمریکا، بن لادن و آینده افغانستان، بخش ضمایم کتاب (صص ۲۲۳-۱۵۷) را شکل می‌دهد. مطالب موجود در بخش ضمایم، به جز اندکی، هریک به نوعی در فصول پیشین کتاب طرح گردیده و نیازی به ذکر مجدد مطالب آنها نیست. در واقع می‌توان مطالب موجود در بخش ضمیمه را منابع مورد استفاده نویسنده در نگارش فصول پیش از آن دانست.

۳- نکاتی درباره کتاب

الف) اگر بتوانیم تحلیل‌های ارائه شده در مورد یک پدیده‌ی اجتماعی را برحسب داشتن یا نداشتن چارچوب نظری و به‌کارگیری یا عدم به‌کارگیری روش تحقیق و تحلیل علمی به دو دسته تحلیل‌های علمی و غیرعلمی تقسیم کنیم، کتاب «روزی که جهان دگرگون شد» در زمره‌ی تحلیل‌های غیرعلمی و روزنامه‌نگارانه از حادثه‌ی یازده سپتامبر قرار می‌گیرد. همان‌گونه که قبلاً اشاره شد کتاب به لحاظ «محتوی» چیزی جز مجموعه‌ای از تحلیل‌های اولیه مطبوعاتی و رسانه‌ای درباره‌ی حادثه ۱۱ سپتامبر نیست و هدفی جز «عمومی کردن رسانه‌ای» این حادثه را دنبال نمی‌کند.

ب) اهمیت کتاب‌هایی از این‌گونه به توانایی یا عدم توانایی آنها در به‌کارگیری تکنیک‌های خاص تحلیل‌های مطبوعاتی و رسانه‌ای برمی‌گردد. «روایت‌پردازی» از جمله روش‌ها و تکنیک‌هایی است که معمولاً در نگارش تحلیل‌های رسانه‌ای به کار گرفته می‌شود. نویسنده کتاب حاضر کوشیده است با استفاده از این روش به خلق «روایتی» از

۲- افکار:

مؤلف با توضیح افکار شخصیت‌ها اطلاعات

حادثه یازده سپتامبر پردازد. در اینجا پس از توضیح اندکی در باب مفهوم «روایت» به تحلیل کتاب از این منظر می‌پردازیم:

روایت‌ها، در ساده‌ترین مفهوم، داستان‌هایی هستند که در زمان رخ می‌دهند. روایت، یک داستان است، و داستان‌ها از آنچه بر انسان‌ها، حیوانات، بیگانه‌های فضایی، حشرات و... اتفاق افتاده یا در حال رخ دادن است، می‌گویند. روایت، داستانی است درباره‌ی جهان که زنجیره‌ای از رخدادها را در

نظام جهانی ارتباطات، مشاهده، فهم و تحلیل پدیده‌های اجتماعی و انسانی را از قید زمان و مکان آزاد نموده است

سیاست نادرست آمریکا در منطقه خاورمیانه،

ایجاد شکاف میان کشورهای پیشرفته شمال و

ممالک فقیر جنوبی، اختلاف طبقاتی موجود در کشورهای

پیشرفته صنعتی به شکل‌گیری پدیده جهانی شدن و

فروپاشی شوروی به عنوان مهم‌ترین دلایل

شکل‌گیری تروریسم شمرده می‌شود

مهمی درباره‌ی اتفاقات در اختیار خواننده قرار می‌دهد و مشخص می‌کند که شخصیت‌ها درباره‌ی یکدیگر چه نظراتی دارند و چه چیزهایی این نظرات را در آنها برانگیخته است. توصیف و توضیح افکار بن لادن در فصل سوم، افکار مقامات مسئول سیاسی متفاوت در فصول پنجم تا هشتم و همچنین ضمایم اول، چهارم، پنجم و ششم کتاب درباره‌ی افکار بن لادن، بنیادگرایان، رئیس‌جمهور ایران (به عنوان یکی از شخصیت‌ها) و هانتینگتون (به عنوان شخصیت مقابل) از جمله موارد نشان‌دهنده توانایی این تکنیک در القاء اطلاعات است.

۳- گفت‌وگو:

گفت‌وگو معمول‌ترین وسیله‌ای است که شخصیت‌ها به واسطه آنها، اطلاعات را به یکدیگر و در عین حال، به طور غیرمستقیم به خوانندگان منتقل می‌کنند. آنچه که شخصیت‌ها به یکدیگر می‌گویند به خواننده اجازه می‌دهد که بینشی از ویژگی‌های شخصی و افکار آنها و اطلاعاتی پیرامون کنش‌هایشان به دست آورد. در کتاب حاضر شاید از این تکنیک به طور خاص استفاده نشده باشد، اما فصل هشتم کتاب به گونه‌ای به نقل

برمی‌گیرد. در روایت‌ها همه چیز معنا دارد. گرایش به تأویل و تفسیر همه چیز در یک روایت، به عنوان چیزی با معنا، آن قدر عمیق است که ما به حق هیچ چیز موجود در یک روایت را تصادفی تلقی نمی‌کنیم، روایت‌ها دارای راوی هستند. راوی کسی است که داستانی را نقل می‌کند.^۴

راوی به منظور با اثر نمودن روایت خویش و همچنین انتقال اطلاعات به خواننده از یک سری تمهیدات استفاده می‌کند. در اینجا با اشاره به این تمهیدات می‌کوشیم نشان دهیم نویسنده و روایتگر حادثه یازده سپتامبر در به‌کارگیری این روش‌ها موفق بوده است یا خیر؟

۱- توصیفات:

توصیفات یکی از مهم‌ترین تکنیک‌هایی است که روایتگران به واسطه آنها به ما اطلاعات می‌دهند. آنها درباره‌ی زمان و مکان حادثه و همچنین ظاهر شخصیت‌ها اعم از قهرمان و ضدقهرمان با ما سخن می‌گویند و احساسات و نگرش‌هایی را در ما به وجود می‌آورند. نویسنده کتاب توانسته است به خوبی از این تکنیک استفاده کند. فصل اول کتاب (زمان و مکان حادثه و همچنین شخصیت‌های روایت یازده

سخنان و افکار برخی شخصیت‌های درگیر در حادثه یازده سپتامبر پرداخته است که گویی در گفت‌وگویی با یکدیگر به تحولات بعدی شکل می‌دهند.

۴- چکیده‌ها (خلاصه‌ها):

در مراحل گوناگون نقل روایت، روایتگر جمع‌بندی‌هایی تدارک می‌بیند که در آنها آنچه که تاکنون رخ داده، به شیوه‌ای بسیار مختصر، مرور می‌شود. این برای کمک به خوانندگان در پی گرفتن ماجرا، برای فشرده کردن برخی از فعالیت‌ها و گهگاه برای نشان دادن این که حوادث معینی اتفاق افتاده‌اند، ضروری است. همچنین روایتگر می‌تواند خلاصه‌ها را برای تأویل رخدادها متن برای خواننده به خدمت بگیرد. صفحات ۲۵ الی ۲۷، فصل سوم کتاب، فصل پنجم کتاب و صفحات ۱۰۹ الی ۱۱۳ کتاب به خوبی استفاده نویسنده از این تکنیک را نشان می‌دهند.

۵- تصاویر:

استفاده از تصاویر و به ویژه شکل روایتی دادن به آنها (چیدن آنها در کنار یکدیگر به صورتی که بیانگر یک داستان باشند) از جمله روش‌هایی است که دارای قدرت بسیار در القاء تأثیر یک روایت است. صفحات متفاوت کتاب حاضر انباشته از تصاویری است که به خوبی نقش تصویر در روایت‌پردازی را نشان می‌دهند.

۶- مقاله‌های نشریات:

اگر روایتگر قصد القاء مطالبی به صورت غیرمستقیم داشته باشد و بخواهد پرده‌ها و صحنه‌های تیره و تار روایت خود را به صورتی با واسطه آشکار و روشن سازد، به نقل مطالب موجود در قالب نشریات و مطبوعات می‌پردازد. در استفاده از این تکنیک نیز نویسنده‌ی کتاب موفق بوده است. به طور کلی، کتاب حاضر به لحاظ محتوا چیزی جز بیان یک روایت از حادثه یازده سپتامبر نیست. اگر در پی فهم داستان یازده سپتامبر و خواندن فیلمنامه آن قبل از رفتن بر روی پرده‌های سینما هستیم، می‌توانیم کتاب «روزی که جهان دگرگون شد» را مطالعه کنیم.

پی‌نوشت‌ها:

۱. جان ب. تامپسون. رسانه‌ها و مدرنیته، ترجمه مسعود اوحدی، چاپ اول، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۸۰، ص ۱۵۴
۲. همان، ص ۱۵۵
۳. همان، ص ۱۸۲
۴. آرتور آسبرگر. روایت در فرهنگ عامیانه، رسانه و زندگی روزمره، ترجمه محمدرضا لیراوی، چاپ اول، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۸۰، ص ۱۸ و صص ۶۰-۷۵.